

הקדמה

בתקופת מלחמת העולם הראשונה עבר על היישוב היהודי בארץ-ישראל משבר כלכלי חמור ביותר. משבר זה הביא לירידת יהודים מהארץ ולתמותה רבה של אוכלוסייה יהודית בה, במיוחד בקרב "היישוב היהודי הישן" בירושלים. לאחר המלחמה, עם כיבוש העיר בידי הבריטים, נמנו בירושלים כ-20,000 יהודים. במרוצת תקופת המנדט גדלה מאוד האוכלוסייה היהודית בעיר, ובסוף שנת 1947, עם פרוץ מלחמת העצמאות, מנתה כ-100,000 נפש. כ-98,000 מתוכה כבר גרו אז בעיר החדשה, מחוץ לחומות העיר העתיקה, ורק כ-2,000 תושבים המשיכו להתגורר בתוך תחומי העיר העתיקה.

התופעה המעניינת והחשובה שהתרחשה בירושלים בתקופת המנדט היא אפוא ההתפתחות והגידול של העיר היהודית החדשה. כיצד גדלה ונבנתה עיר זו? האם השלטון הבריטי הוא שעמד מאחורי הקמתה? ואולי עיריית ירושלים היא שהייתה פעילה בבנייתה? או שמא התנועה הציונית ומוסדותיה הם שעמדו מאחורי התכנון וההקמה שלה? התשובה לכל השאלות האלה שלילית. ירושלים היהודית החדשה נבנתה למעשה בדרך "אינהרנטית" פנימית משלה, בידי התושבים היהודים שחיו בה ובידי עולים יהודים רבים שהגיעו אליה. אלה האחרונים נקלטו בתוכה, הגדילו את הבנייה בה והרחיבו את תחומה. דרך הבנייה של העיר הייתה בשיטה של הקמת שכונות, שכונה אחר שכונה, כשלכל שכונה יעד משלה. על כן, כדי להבין את היחידה הגדולה של ירושלים היהודית החדשה יש ללמוד ולהכיר תחילה את יחידות המשנה הנפרדות שלה, את שכונות העיר, שהתלכדו ויצרו בסופו של דבר את העיר היהודית החדשה.

וכך תיאר ש"י עגנון, הסופר החשוב וחתן פרס נובל, שגר בירושלים שנים רבות והרבה לכתוב עליה, את ירושלים החדשה שמחוץ לחומות:

יושבת לה ירושלים כנשר הנושא את גוזליו על כנפיו. יש שכונות מיוחדות לאשכנזים ויש שכונות מיוחדות לספרדים. ויש מהן שאשכנזים וספרדים דרים בהן כאחד. יש מהן שיושביהן תימנים או גורזים או מערבים או פרסים, ויש מהן שכמה עדות יושבים בהן כאחד [...] יש שמחמת קטנותן נשתכח שם שקראו להן. ואין לך כל שכונה ושכונה שאין בה בית כנסת. ויש שהעמידו כמה בתי כנסיות ובתי מדרשות ותלמוד תורה וישיבות וכל שאדם מישראל צריך לגופו ולנשמתו (תמול שלשום, עמ' 200).

בין שכונות ירושלים שהתלכדו לכלל ירושלים היהודית החדשה, יש שכונות שכבר נכתב עליהן רבות: מאה שערים, רחביה, בית הכרם, לאחרונה גם קרית משה (שכונת מונטיפיורי החדשה), מחנה יהודה, הנחלאות, ועוד. ויש שכונות שכמעט לא נכתב עליהן דבר, אף שחלקן היו שכונות גדולות וחשובות שחלק ניכר מאוכלוסיית העיר החדשה גר בהן, אחת הבולטות שבהן היא שכונת בית ישראל.

בשני שלבים נבנתה שכונת בית ישראל. הקמתה החלה עוד בשלהי התקופה העות'מאנית ושמה לקוח מהפסוק: "והרביתי עליכם אדם כל בית ישראל פֶּלֶה ונשבו הערים והחרבות תבנינה" (יחזקאל לו, י). ואכן התקיימה בה ברכה זו והשכונה הלכה וגדלה. כבר בתקופה העות'מאנית היא הפכה להיות אחת השכונות החשובות בעיר. בתקופת המנדט הושלמה בניית חלקה הראשון אשר נקרא אז "בית ישראל הישנה" ונוסף לו חלק גדול וחדש, שהתפשט צפונה ומזרחה, לעבר רחוב שמואל הנביא ומעבר לו, אשר נקרא "בית ישראל החדשה". בשני החלקים גם יחד ובסביבתם הקרובה התיישבו יהודים רבים, מבני העדות השונות: אשכנזים לקבוצותיהם השונות ובני עדות המזרח מתפוצותיהם הנרחבות. אוכלוסייה זו הגיעה ערב מלחמת העצמאות באזור זה כולו לכדי 10,000 נפש ויותר והיוותה יותר מ-10% מכלל האוכלוסייה היהודית בעיר. בתקופת מלחמת העצמאות אף עמדה השכונה בגבורה נגד הפגזות הלגיון הערבי וניסיונותיו לפרוץ דרכה אל העיר העתיקה.

שיחק לה מזלה של שכונת בית ישראל הגדולה ובשנת 1938 התמנה כמוכתר בה ר' משה אלפרט, יהודי, תלמיד חכם, אשר שימש לפני כן כמורה ומלמד בישיבת "עץ חיים" ותלמוד התורה שהיה בה. כיוון שרעייתו הייתה בת למשפחה מאנגליה וגיסו היה הקצין היהודי הנודע יחיאל לאנגר, ששירת בתפקידים חשובים במשטרת א"י הבריטית, הצליח ר' משה אלפרט לפתח קשרים נאותים מאוד עם השלטונות הבריטיים מחד גיסא, ועם היישוב היהודי החרדי-דתי הגדול שנמצא במרחב שהיה מופקד עליו מאידך גיסא. הוא השכיל להבין את חשיבות התפקיד אשר קיבל על עצמו בזמן קריטי ביותר בתולדות ירושלים והשכונות החרדיות-דתיות שנמצאו בחלקה הצפוני, והחל מנהל יומן מפורט על האירועים שהתרחשו במרחב שהופקד עליו וכן רישומים נוספים על פעילותו באזור ועל הבתים והאנשים שגרו בו (בדברי המבוא להלן מצוינים מקורות אלו, אשר השתמרו, ומקום הימצאותם כיום).

יומנו האישי של ר' משה אלפרט וכן רישומים נוספים שהותיר אחריו שימשו אותי נאמנה בספרי "ירושלים היהודית החדשה בתקופת המנדט: שכונות, בתים ואנשים" (שלושה כרכים, הוצאת יד בן-צבי), בפרק על שכונות בית ישראל וסביבתה. מקורות אלו הפכו להיות המקורות המרכזיים שלי בלימוד שכונת בית ישראל הגדולה וסביבתה הקרובה, והדבר מתבטא בהערות השוליים הרבות המפנות למקורות אלה, בפרקים על שכונות אלו. אף ראיתי לנכון להציב בראש הכרך השלישי, העוסק באזור הצפוני והצפון מערבי של העיר היהודית החדשה, שהיה ברובו אזור חרדי-דתי, את תמונתו של ר' משה אלפרט, יהודי חרדי-דתי אך ציוני בלב ונפש, דבר הבא לידי ביטוי ביומנו האישי, כאדם המייצג חלק ניכר ביותר מהאוכלוסייה היהודית, החרדי-דתית, שגרה אז באזור בית ישראל הגדול.

יש לשבח את בני משפחת ר' משה אלפרט, ששמרו את יומנו וכתביו והביאו בכך לשמירת מקורות היסטוריים חשובים על תולדותיו של אחד מחלקיה המרכזיים של ירושלים היהודית

הקדמה | 5

החדשה – אזור בית ישראל הנרחב. תודה מיוחדת חייבת להינתן לאחיינו של המוכתר פרופ' פינחס אלפרט ולד"ר דותן גורן, שטרחו ועמלו על הכנת כתב היד של היומן לפרסום והוסיפו לו מבואות והערות רבות וחשובות. תעמוד על הברכה גם הוצאת הספרים של אוניברסיטת בר-אילן, שקיבלה עליה להוציא לאור את היומן המיוחד ועשתה זאת בהצלחה מרובה.

פרופ' יהושע בן-אריה

ירושלים 2012